

Szólító fény.

Hildegard von Bingen látomásai

Szerző: CZIKÓ IMOLA (grafikusművész osztatlan tanári MA)

Témavezető: DR. SZÉPLAKI GERDA, egyetemi docens, Képzőművészeti és Művészetelméleti Intézet, Vizuális Nevelés- és Művészetelmélet Tanszék

(Művészeti és Művészettudományi Szekció: *Művészetelmélet* 1. szekciótagozat; 2. helyezés)

*Menj, menj, szólj a madár: az emberek
Túl sok valóságot nem bírnak el.
Múlt idő és jövő idő
Ami lehetett volna és az, ami volt
Egy célba fut és az mindig jelen van.
(T. S. Eliot – Négy kvartett-I)*

1. BEVEZETÉS

„Az emberek túl sok valóságot nem bírnak el” – de Hildegard von Bingen még többet is elbírt. Ahogyan egész személye, úgy látomásképei is magával ragadóak, s ahogyan ő maga, úgy az ő általa festett alkotások is korát meghaladó jellegűek. Bár az utóbbi időben egyre népszerűbb a rendhagyó bencés apáca, nem lehet közismertnek nevezni. Pedig hazugság volna azt állítani, hogy nem hagyott jelentős nyomot maga után. Számos tudományágban, zenében, képzőművészetben, orvostudományban alkotott kimagaslót. Még ma is csodálatra méltó, ahány területen jártas volt. „Szent Hildegárd a középkor nagy női szentjei közé tartozik. Clairvaux-i Szent Bernát mellett ő is világossága volt századának, és olyan tisztelet övezte, amely egészen egyedülállónak teszi.”¹

Hildegard keményen felszólalt az egyházi korrupció ellen már az 1100-as években, nem kis veszélyt kockáztatva, s a gondviselő kegyelem mellett valószínűleg alázatának köszönhető, hogy végül nem ítélték boszorkányság vádjával valami szörnyű halálra. A Rajna környékén már akkoriban tisztelni kezdték, sokan felkeresték, mi több, uralkodók kérték segítségét, zarándokok jártak a „német prófétanő” működési helyére. Mégis el kellett telnie 900 évnek, hogy XVI. Benedek pápa szentté avassa e kivételes nőt 2012-ben. Németországban gyógyszertárak vannak róla elnevezve, sőt még általa

¹ Diós István: A szentek élete: <https://archiv.katolikus.hu/szentek/0917-424.html>

ihletett YouTube-csatorna is indult Hildegard von Blingin' néven, ami napjaink zenéinek középkori hangzásúvá komponálásával foglalkozik. 2009-ben film is készült életéről *Vízió* (*Vision*) címmel Margarethe von Trotta rendezésében.

Ebben a dolgozatban a „teuton prófétanő” bizonyos látomásképeit elemzem. Ahogy a cím is utal rá, a Mennyet és a Szentháromságot ábrázoló képek kerülnek előtérbe. A műelemzés előtt szükséges beszélni Hildegard von Bingen életéről és jelentőségéről, a későbbiekben pedig kiderül, miért is tekinthetjük őt protoreneszánsz művésznek, illetve az első feministák egyikének. Izgalmas kérdés az is, hogy vajon megérthető-e a világ egy 900 éve élt nő különleges szemszögén keresztül.

2. HILDEGARD ÉLETE

2.1. Kezdetek

Bingeni Szent Hildegard 1098-ban született a Rajna-vidéki Alzey mellett, a Vermer-sheim család legkisebb leányaként. A családnév ma Bermersheim német település nevében él tovább, ahol ma is büszkén őrzik emlékezetét. Apja, Hildebert szabad nemes, édesanyja Mechtild. Kilenc testvére közül hét neve ismert: Drutwin, Hugo, Roricus, Irmengard, Odília, Jutta, Clementia. Közülük Hugo mainzi dómkántor, Roricus pedig tholey-i kanonok.² Hildegard nevét később a közeli Eibingen nevű városról kapta, ahol kolostort alapított.

Hildegard mindössze nyolcéves korában, 1106-ban került a disibodenbergi bencés kolostorhoz tartozó remetéségbe, Jutta von Spanheim, másként Boldog Jutta oltalmazó szárnyai alá, aki vélhetően a család rokona, barátja lehetett.³

2.2. Gyermekkor, nevelkedés a disibodenbergi bencéséknél

A regula előírása szerint minden bencés kolostorban tanították a zsoltárok és zene mellett az időszámítást és a latin nyelvet.⁴ A disibodenbergi remetesség azonban csak később nőtte ki kolostorra magát, ráadásul Hildegard nem szerzetes-, hanem apácánövendék volt. A kis Hildegard éneket és fontosabb zsoltárokat tanult a mesterétől, Juttától. Későbbi tudását, saját beszámolója szerint, látomásain keresztül kapta meg.

Hildegard 1112–1115 között tette le az apácai fogadalmat. Az apácai fátylat Bamberg püspöke, Otto nyújtotta át neki.

² Bingeni Hildegárd élete, ahogyan Gottfried és Theoderich szerzetes a XII. században lejegyezte / latinból ford. és jegyzetekkel ell. Adelgundis Führkötter, ford. Kovács Krisztina, (a képeket vál. és a függelék-eket összeáll. Szász Ilma), Budapest, Ursus Libris, 2004, 43., 143.

³ Diós István: A szentek élete: <https://archiv.katolikus.hu/szentek/0917-424.html>

⁴ Gecse Gusztáv: A szerzetesség története, Seneca Kiadó, Budapest, 1995, 63–71.

Élete későbbi szakaszának szellemi tevékenységében is megmutatkozik, hogy gyerekkorától a bencés rend elvei szerint nevelkedett, mely komoly szellemi és morális gyökereket szolgáltatott neki. Többször inductának, azaz tanulatlannak titulálta magát, ám sem ő, sem a kolostor apácái nem mondhatók tudatlannak. Ugyan elsősorban a szerzetesek olvasták az egyházatyák műveit, az apácáknak is voltak tanító lelki atyjai; Hildegardnak például az őt később hűen segítő Volmar szerzetes. Azonban hatalmas tudását nem csupán a rendnek köszönheti.

2.3. Az apátnői pozíció

A „rajnai szibilla” 38 éves volt, amikor bár nem akarta elvállalni, az apácák egyöntetűleg megválasztották vezetőjüknek.⁵ Így 1136-tól apátnőként vezette nőtársait. Hildegardnak már egészen kiskorától kezdve voltak látomásai, ám ezt nem osztotta meg senkivel, jogosan tartva a kor félreértéseitől. 42 éves korában azonban ágyának esett, miután nem írta le az érzékeléseit, holott készíttetést érzett rá. Tanítójának és barátjának, Volmar szerzetesnek vallotta be először, mi történik velem, általa pedig Kuno apát, a disibodenbergi kolostor feje is tudomást szerzett az ügyről. A kolostor bölcseinek összehívását követően arra buzdították Hildegardot, tegyen eleget a látomásban hallottaknak, és írja le, amit lát. 1141-ben Volmar segítségével Hildegard hozzá is látott első könyvének, a *Liber Scivias*-nak a megírásához, mely munka lejegyzéséhez később Richardis von Stade apácatársnője is csatlakozott.⁶

Pár éven belül a kor híres szentjével, Clairvaux-i Bernáttal váltott több levelet. Látónoki képességeinek híre a pápához is eljutott, s pápai bizottság érkezett a disibodenbergi kolostorba. III. Jenő pápa ezek után személyesen olvasott fel 1147–48-ban Hildegard *Scivias* könyvéből a trieri zsinaton, megerősítve tekintélyével a „teuton prófétanő” képességeit. Levelet is küldött neki, melyben felszólította a látomások közlésére, és engedélyezte számára a további írást.⁷ Hildegard ezt követően levelezést folytatott a kor jelentős európai személyiségeivel.

2.4. Zárdaalapítás Rupertsbergben

Egy látomásában egy hegyet látott, ahol kolostort kell alapítania. A disibodenbergi apát és a szerzetesek többsége felháborodva fogadták az ötletet, miszerint Hildegard apácáival új kolostort akar alapítani a Rupert-hegyen. Az apátnő belebetegedett abba, hogy gátolták. Annyira beteg lett, hogy már felkészültek a halálára, ám éppen a legrosszabbkor érkezett a jó hír. Richardis apáca közreműködésével a mainzi érsek oklevélben engedélyt adott az építkezésre. Hildegard azonnal felépült, társai pedig csodálkozva álltak a történetek előtt.

⁵ Diós István: A szentek élete: <https://archiv.katolikus.hu/szentek/0917-424.html>

⁶ Bingeni Hildegárd élete... 2004, 143.

⁷ Bingeni Hildegárd élete... 2004, 143.

Hildegard fizetéssel és cserével megszerezte a helyet, ahová építkezni szándékoztak. Több nemesi család támogatásával megkezdődtek a munkálatok. Ő és apácatársai is részt vettek a munkában. Bár sok nehézség árán készült el, mégis sikerült új kolostort és templomot építeni. Hildegard 18-20 apácatársával átköltözött a rupertsbergi kolostorba, és hamarosan azt is elérte, hogy függetlenné váljon az anyakolostortól, egyedül a mainzi érsek vált protektorukká.⁸ Gembloux-i Wibert, aki az apátnőt élete utolsó éveiben segítette, így ír Rupertsbergéről: „A nővérek és mesternőjük egy szív és egy lélek. [...] A tétlenséget nem tűrik, s nem esik egy fölösleges szó sem. A kolostor termei nagyon egyszerűek, de szépek. Csövezeték viszi a friss vizet minden munkaterembe. Igen sok vendég jön-megy. Szolgák sűrögnek-forognak. Az apátnő pedig teljes egyszerűségben, de méltóságosan irányít. Keresi, hogy mindenkinek mindene lehessen. Soha nem télenkedik.”⁹

2.5. Tevékeny évek, kiterjedt hírnév

Hildegardnak szép lassan híre ment, neve egyre ismertebbé vált. Ennek ellenére vagy éppen emiatt, nem egy akadályt próbáltak elé gördíteni, igyekeztek keresztbe tenni életének. A *Scivias* befejezése körül a művében segédkező apácát, Richardis von Stadét a Bréma melletti Bassumba hívták apátnőnek. Ebben a műveletben Richardis bátyja, Hartwig – aki ekkor Bréma érseke volt – játszott közre. Richardis elfogadta a pozíciót, Hildegardot viszont megviselte az ügy, hiszen nemcsak a lejegyzésben segédkező társát, hanem lányaként szeretett barátnőjét veszítette el. Valóban elvesztette, hiszen egy éven belül Richardis meg is halt a bassumi apátságban.

Említésre méltó még Tengswich, Andernach apátnőjének levele Hildegardhoz, melyben a nővér erős éllel tálalja a rupertsbergi kolostorról hallottakat. Eszerint a kolostor apácai reggelenként nem megfelelő öltözékben, hajukat leengedve éneklik a zsoltárokat, és fényűzésben élnek, holott az apostoli tanítás szerint a szegénységre kéne törekedniük. Továbbá Hildegard szemére veti, hogy a nemes származású hölgyek előnyt élveznek a kolostorba való felvételkor. Hildegard válaszolt a levélre, melyben többek között arra is kitért, azért érzi igazságosnak a nemesek előnyben részesítését, mert ők támogatták a kolostor megépítését.¹⁰

A valóságban Hildegard éppen arról emlékezett meg, hogy a nemesi származású apácák túl szigorúnak tartották a szabályokat: „Haraggal néztek rám, a hátam mögött engem hibáztattak és azt mondták, hogy a kolostori szabályzat fegyelme számukra elviselhetetlen teher.”¹¹

⁸ Bingeni Hildegárd élete... 2004, 53.

⁹ Diós István: A szentek élete: <https://archiv.katolikus.hu/szentek/0917-424.html>

¹⁰ Tengswich levele Hildegardhoz, 52. levél, 127. <https://archive.org/details/lettersofhildega0000hild/mode/2up>

¹¹ Diós István: A szentek élete: <https://archiv.katolikus.hu/szentek/0917-424.html>

Sok időnek kellett eltelnie, egyre több apáca került Rupertsbergbe, azonban Hildegardnak sikerült megszereznie az eibingeni üresen álló Ágoston-rendi kolostort, ahol 1165 körül lánykolostort alapított. Erre a közösségre a fent emelt „vadászat” már nem említették. Ezt a kolostort Hildegard hetente kétszer látogatta.

A rágalmak ellenére Hildegard nem vált a keserűség martalékává. Ahogy Wibert is írta, sosem maradt tétlen. 1151–1158 között készültek el a természettudományos és gyógyászati írásai. I. Frigyes királlyá választása után levelet váltott a királlyal, sőt találkozott is vele az ingelheimi királyi palotában. Prédikációs utakat tett, összesen négyet, többet utazott, mint apáca addig valaha.

Egy alkalommal, amikor a katharok felléptek a Rajnánál, a mainzi kanonokok kérésére Hildegard Kölnben felszólalt ellenük. Azonban ezt követően a papsághoz fordult: „Istent nem ismertek, embertől nem félték. Nem olyan prédikátorok vagytok, amilyennek Isten látni akar benneteket. Részben lovagok, részben szolgák vagytok [...] gőg, dicsőség, szórakozás – ezek jegyében telik életetek. Az Egyház pilléreinek kellene lennetek, de magatok is romokban hevertek a földön.”¹²

2.6. Végső hang

Halála előtt nem sokkal Hildegard interdiktumot kapott. Történt ugyanis, hogy egy sebesült lovag keresett menedéket a kolostorban. A férfiú Hildegard és egy pap előtt megbánta bűneit, felvette a szentségeket, és meghalt, Hildegard pedig úgy határozott, hogy a kolostor temetőjében helyezték végső nyugalomra. A mainzi érsek ekkor távol volt, ám kancellárja – mivel az eltemetett ifjú kiközösítettnek számított – exhumálást követelt. Hildegard nem volt hajlandó ezt megengedni, és hogy ne találják meg a sírt, saját kezével egyengette el a halmot. Ezt nem fogadták el, így ő és kolostora interdiktumot kapott. Az ekkor Rómában tartózkodó mainzi érsek lassú úton megkapta Hildegard segélykérő levelét, az ő közreműködésével egy év múlva feloldották a tiltást.

Hildegard nem sokkal ezután, 1179. szeptember 17-én fejezte be földi útját, de bátran állíthatjuk, hogy életének üzenete időtlen és halhatatlan.

3. HILDEGARD JELENTŐSÉGE

3.1. Képzőművészet

Ha pusztán a prófétanő képzőművészeti tevékenységét akarjuk elemezni, akkor is szükségszerű, hogy – legalábbis vázlatosan – áttekintsük a teljes munkásságát, az ő különös művészete ugyanis csak annak fényében és komplexitásában érthető meg. Mint tudjuk, egyszerre volt apáca, tudós és művész. Művészként nemcsak a képzőművészet

¹² Diós István: A szentek élete: <https://archiv.katolikus.hu/szentek/0917-424.html>

eszközeivel fejezte ki és osztotta meg a világgal a benne rejlő szépséget és tudást, hanem más művészeti ágak formanyelvén keresztül is. Ahogyan Diós István írja róla: „Hildegárd valójában inkább művész, mint tudós, akit Isten gazdag képzelettel és művészi érzékkel áldott meg.”¹³ Képzőművészeti jelentőségét, ami e dolgozat fő témáját adja, a festett képein keresztül fogom feltárni a dolgozat későbbi szakaszában.

3.2. Irodalmi, zenei művek

Bingeni Hildegard nem kevés örökséget hagyott ránk az irodalom és zene terén sem. „Költeményei és dalai a középkori irodalom szakértői szerint csak a Sankt Gallen-i Boldog Notker műveihez hasonlíthatók.”¹⁴ Magyarul olvashatóak az Égi harmóniák Kulcsár F. Imre, a *Szekvenciák* Polgár Anikó, a *Három himnusz* Mohácsi Árpád fordításában. Egyes verseit Babits Mihály is fordította. Hildegard az Égi harmóniákban (*Symphonia harmoniae caelestium revelationum*) 73 liturgikus éneket mutat be, melyek merőben eltérnek a kor szokványos verseitől. Theoderich szerzetes teljes ámulattal ír róla: „Ki ne csodálkozna azonban, hogy a legszebb dallamokkal s csodás harmóniában dalokat szerzett, melyeket addig nem látott írásjegyekkel, annak előtte nem hallott nyelven jegyzett le?”¹⁵ Fontos megemlíteni továbbá énekes misztériumdrámáját, *Az Isteni Erők játékát* (*Ordo virtutum*) is. A drámát 1152-ben adták elő a rupertsbergi zárdában oratóriumszerűen. Különleges vonás, hogy Hildegard allegorikus kozmikus szereplőket – Isteni Erők – mozgat, nem pedig egy bibliai történetet vagy valamely szent életét meséli el. Krisztust ráadásul nem Megváltónak, hanem Nagy Gyógyítónak hívják a drámában. Különbözik a később elemzésre kerülő látomáskönyvek is tartalmaznak verseket, a *Liber Scivias* például hét himnusszal és az említett misztériumdrámával záródik. Az itt idézett himnusz is ez utóbbi könyvből származik.¹⁶

¹³ Diós István: A szentek élete: <https://archiv.katolikus.hu/szentek/0917-424.html>

¹⁴ Diós István: A szentek élete: <https://archiv.katolikus.hu/szentek/0917-424.html>

¹⁵ Bingeni Hildegárd élete... 2004, 61.

¹⁶ <https://terebe.hu/keletkultinfo/lexikon/bingen.html>

Máriához

Ó, kő, a fényben fürdesz,
Tiszta sugarában a napnak,
Mely szétárad benned,
A napnak, mely elárasztotta az Atya szívét.
Ő az Atya utánozhatatlan igéje,
Amivel megteremtette az első világot,
Ami elvakította Évát.
Ez az ige formálta, Atyám, belőled az embert. -

Te vagy, ó, Szent Szűz, a csillogó élet,
Aki Isten igéjébe
Teremtő erőt lehelt,
Így az Ige létrehozhatott
Minden első létezőt.

Friss hajtásként
Zöldellsz Jessze törzsén.

Ó, csodák csodája!
Az istenség úgy nézte legszebbik leányát,
Mint a sas szeme fürkészi a Napot,
És az örök Atyának kedve tellett
A Szűz felfénylő világának
Az egy-örök Igével
A hús sátrát
Saját akaratából felállítani.

Így gyúlt a legszentebb isteni csodából
Érzékiség a Szent Szűzben,
És ettől fogva csodálatosan sarjad a fény virága
E Szűznek tiszta öléből.

3.3. Orvostudomány

Hildegard 1151–1158 között készítette el gyógyászati témájú írásait. Ilyenek a *Physica* (*Liber simplicis medicinae*), a *Liber compositae medicinae*, illetve az *Okok és gyógymódok* (*Causa et curae*). Művei alapján később *A természet patikája* címmel készült egy összefoglaló kézikönyv, mely Fegyveresi Anikó fordításában olvasható magyarul.¹⁷

A *Physica* korát megelőzően beszél összefoglaló jelleggel a különböző fák, növények, gyógynövények jótékony hatásairól a legáltalánosabb növényektől a legezotikusabbakig. Az adott növény „vérmérsékletének” megállapítása után Hildegard javaslatokat ad arra, hogyan kell elkészíteni belőle a betegség elleni vagy a sérülés ellátására szolgáló gyógyteát, kenőcsöt, szert. Ezenfelül még jó pár állat egyes részeinek felhasználásáról is ír, így például sorra veszi a kígyóféléket, gyíkokat, békákat, csigát, pókot, sőt még a sárkányt is. Ez utóbbi vérét például vese- és epekö ellen ajánlja.

Az *Okok és gyógymódok*ban végigveszi a természet különböző elemeit, illetve az emberi szervezetet. Különböző betegségekre ad magyarázatot, beszél a testnedvekről, női és férfi alkatokról, emésztésről, nemzésről, születésről, élet és halál jeleiről, és még sorolhatnánk. Hasonlóan az előbbihez, számos meglepő információt, adatot tartalmaz, melyekről nem gondolnánk, hogy ezeket leírták a középkorban.

Habár a modern orvostudomány által megerősített állítások mellett hiedelemszerű kijelentések tömkelege is olvasható, azt el kell ismerni, hogy kórtani és orvostörténeti szempontból kuriózum Hildegard ezen néhány műve.

3.4. Szexológia

Annak ellenére, hogy Bingeni Hildegard bencés apátnő volt, ami alapján nem élhetett aktív nemi életet, szexuális irodalmat is köthetünk nevéhez.¹⁸ Történelmileg párját ritkító szövegeit állítólag szintén isteni sugallatok hatására írta meg. Ehhez képest a több szerzeményét fordító Magyar László András így fogalmaz: „Hildegard szexológiai szövegei két okból is egyedülállók: egyrészt azért, mert nő írta őket, másrészt pedig azért, mert szerzőjük sok esetben nyilvánvalóan egyéni tapasztalatok alapján írt – például arról, hogy az egyes férfitípusok hogyan viselkednek szeretkezés közben –, ami egy gyermekkorától zárdában élő hölgy, egy apátnő tollából azért több mint különös. Még annyit: a vallásos élmény és a szexuális élmény a katolikus költészetben is gyakran összefonódik, az egyház szimbolikájában pedig számos jelkép kapcsolatos a nemi élettel.”¹⁹ Ehhez hozzátehetjük: alighanem a művészeti alkotás révén megélt élmény is ahhoz a transzgresszív tapasztalathoz tartozik, ami mind a vallás, mind a szexualitás révén

¹⁷ <https://tereless.hu/keletkultinfo/lexikon/bingen.html>

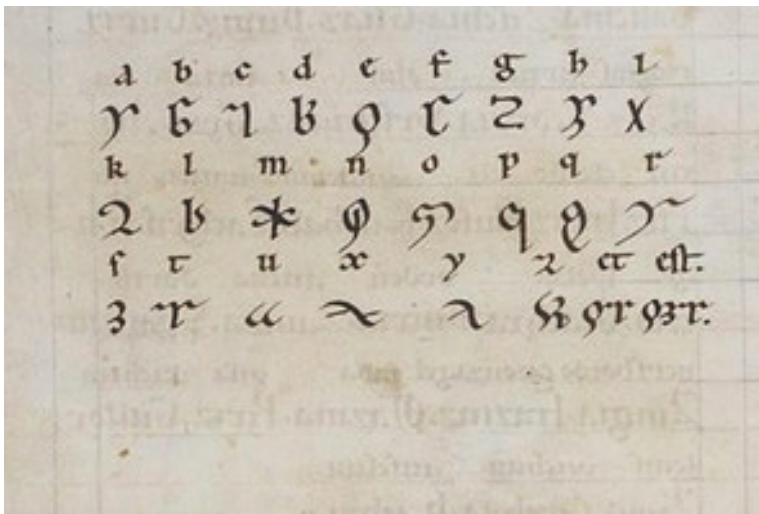
¹⁸ Hildegard szexológiájáról és genderfelfogásáról lásd: Joan Carden: *It Takes All Kinds: Sexuality and Gender Differences in Hildegard Of Bingen's Book of Compound Medicine* című tanulmányát. In: <https://www.jstor.org/stable/27831151>

¹⁹ <https://tereless.hu/keletkultinfo/lexikon/bingen.html>

feltárulhat. Roppant érdekes volna e különböző, akár a transzcendenciába is átvezető megélési módok összefüggéseit vizsgálni, de dolgozatomban nem erre fókuszál, hanem csak a képzőművészeti alkotásokra, azok kapcsán viszont kifejezetten fontos háttérrel jelent a vallás és a hit. Mindazonáltal a szexuális aktusról nem úgy írok, mint határtapasztalatról, hanem tudományos módon közelíti meg, diszkurzív leírást igyekszik adni róla.²⁰

3.5. *Lingua ignota* – az általa alkotott nyelv

A „rajnai szibilla” ezek mellett írt egy különálló nyelvet, melyet „lingua ignota”-nak, azaz „ismeretlen nyelvnek” nevezett el. A *lingua ignota* 23 betűből áll. Van olyan feltételezés, mely szerint a *lingua ignota* az első fennmaradt mesterséges nyelv.



Példaként álljon itt egy olyan latin nyelvű idézet, mely keveredik a *lingua ignota* szavaival:

„O *orzchis* Ecclesia, armis divinis praecinctorum, et hyacinto ornata, tu es *caldemia* stigmatum *loifolum* et urbs scienciarum. O, o tu es etiam *crizanta* in alto sono, et es *chorzta* gemma.”²¹

²⁰ „When a woman is making love with a man, a sense of heat in her brain, which brings with it sensual delight, communicates the taste of that delight during the act and summons forth the emission of the man’s seed. And when the seed has fallen into its place, that vehement heat descending from her brain draws the seed to itself and holds it, and soon the woman’s sexual organs contract, and all the parts that are ready to open up during the time of menstruation now close, in the same way as a strong man can hold something enclosed in his fist.” In: <https://www.dailyo.in/variety/german-saint-hildegard-sexuality-orgasm-bertrand-russell-depression-middle-ages/story/1/14420.html>

²¹ Polgár Anikó: Hildegardis Bingensis életéről, Hildegard von Bingen: Szekvenciák, fordította Polgár Anikó, Palimpszeszt, 2002. január, 16. szám, http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/16_szam/03.htm

Bizonyos fordítások szerint ezen szövegben a „caldemia” illatot jelent, a „loifol” nemzetet, emberiséget, a „chorzta” pedig ragyogót.²²

4. LÁTOMÁSKÉPEK

4.1. Scivias, Liber divinorum operum és Liber vitae meritorum: a látomásai leírásából készült könyvek bemutatása

Hildegard körülbelül 42 éves volt, amikor a feljegyzések szerint azt az iránymutatást kapta, hogy jegyezze le, amit lát. Bevallása szerint egy ragyogó fényt látott, amely tűzként átjárta, de nem égette meg őt. Ez a fény szólt hozzá – innen ered a dolgozat címe is, „Szólító fény”. Saját látomásait emiatt ő az élő fény árnyékának nevezte. Erős fájdalmak gyötörték egészen addig, amíg munkához nem látott.

Érdekes, hogy több keresztény apáca és szerzetes, így például Pio atya vagy a lengyel Faustyna is Hildegardéhoz hasonló tapasztalásról beszélt: vagy betegség terítette le, amíg feladatát el nem végezte, vagy látomást kapott, amelyet a tűzhöz tudott hasonlítani.²³

„42 éves és 7 hónapos koromban egy tüzes fény, mint villám szállt le rám a megnyílt egekből. Átáramlott az agyamon, felizzította a szívemet és keblemet olyan lánggal, ami nem égetett, de melegített – úgy, ahogy a Nap melegíti a tárgyakat, amire sugarai hullanak. És hirtelen feltárta előttem az Írások értelmét, a zsoltárokét, az evangéliumokét és az Ó- és Újtestamentum egyéb könyveit.

És hangot hallottam: »Ó, te gyenge, sok gonddal terhelt nőszemély! Írd le, amit látsz és hallasz a jámbor emberek hasznára!«²⁴

Hosszú folyamat, egyházi feljebbvalók vizsgálata és az írás engedélyezése után kezdhettek neki Hildegard az első művének, a *Scivias*nak. Látomásai és gondolatai megörökítésében kolostorbeli szerzetesbarátja, Volmar nyújtott neki segítő kezét, a későbbiekben pedig

²² These gaps in translation brought along conjectures on what these words could mean, as Newman proposed in 1987: „O measureless Church, girded with divine arms and adorned with jacinth, you are the fragrance of the wounds of nations and the city of sciences. O, o, and you are anointed amid-noble sound, and you are a sparkling gem.” <https://thelanguagecloset.com/2020/07/18/lingua-ignota-the-first-constructed-languages/>

²³ Engedtessek meg egy személyes példa. Obrusánszky Borbála előadásán a Két Hollós könyvesboltban egy mongol sámánról, Gendemjants Khishigbadam arról számolt be, hogy betegség következtében lebévult, ám amikor nagyapja nyomán kutatni kezdett a mongol ősiségben, egyszerűen meggyógyult. Izgalmas kapcsolódások ezek, annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy a betegség nemegyszer valamiféle beavatásként funkcionál.

²⁴ Szász Ilma: A ponttól a mandaláig. A szimbólum vezérfonala, Mandala Art Bt., Budapest, 2006, 160.

több bencés társa is bekapcsolódott a munkába. Mint a korábbiakban kiderült, ezt követően számos más témájú művel is gyarapodott Hildegard életműve.

A továbbiakban a látomásaiból készült könyvek, azon belül is a *Liber Scivias* és a *Liber divinatorum operum* néhány képének elemzése lesz a középpontban. A *Liber vitae meritorum* is látomásleírásokat tartalmaz, azonban azokról Hildegard már nem festett képeket.

Hildegard számos nagyszerű látomásillusztrációt hagyott az utókorra, azonban egy dolgozat nem elég ahhoz, hogy mindet elemezzük. Több kép átfedésben van a bibliai Jelenésekkel, azonban ezek közül is különleges, kiemelkedő formai világgal rendelkeznek a menny-, túlvilág- és Szentháromság-képek. Az elkövetkezőkben néhány fontosabb képét elemzem. Ezt megelőzően azonban fontos arra rámutatni, hogy mit jelentett Hildegard életében, munkásságában a hit és a művészet mint szervezőerő, s ezek hogyan kapcsolódtak össze.

4.2. Hit és művészet Hildegard művészetében

Ma a művészet már nem az egyházi intézmények keretei között és nem a vallási dogmák által meghatározottan szerveződik. Azt pedig végképp nem tudjuk még csak elképzelni sem, mit jelentett a hit egy olyan korban, ahol nem volt lehetőség annyi képpel, információval és világi szemlélettel találkozni, mint ma.

Mi a hit? Mi a művészet? Mindkét fogalomnak sokféle definíciója, sokféle teoretikus megközelítése és elmélete van, hiszen ezek örök kérdések. Hildegardnál e kettőt nehéz elválasztani, sőt. Képein a keresztény művészet szeretve-szenvedélyes igazságkeresése²⁵ sejlik át.

Hildegard számára a művészet hitvallás is. A beszélt nyelv, bár épp a pontos kommunikációra szolgál, paradox módon meghamisítja a még kifejezetlen eredeti érzést. A kép azonban nem próbálja meg lefordítani az anyagi nyelvet.²⁶ A festett képen a (közvetítő) művész számára sem egyértelmű érzéstartomány jelenik meg, s így a kifejezés közelebb állhat az eredeti érzéshez. Hildegard alkotói módja így bizonyágtétel is. Azzal, hogy fest, kevésbé hamisítja meg belső üzenetét. Egyrészt hitéről, másrészt arról is bizonyágot tesz, hogy ő művész és nő. Már csak azzal is, hogy a patriarchális nyugati világ közepén, a tradicionális elvárásokkal nem törődve, ecsetet ragad. Mintha azt mondaná: „Íme, keresztény vagyok, és nő vagyok!”

A művészet és a hit összefonódása Hildegardnál Eliade gondolatain keresztül is értelmezhető. Az emberi mű, akármiről is legyen szó, az ember erőfeszítése révén

²⁵ Pilinszky János: Tűnődés az „evangéliumi esztétikáról”: <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/PILINSZKY/pilinszky00373/pilinszky00491/pilinszky00491.html>

²⁶ Füst Milán: Látomás és indulat a művészetben: https://konyvtar.dia.hu/xhtml/fust_milan/Fust_Milan-Latomas_es_indulat_a_muveszetben.xhtml

keletkezik, ám csupán akkor lesz hatásos, amennyiben képes felidézni az istenek művét. Az ember által véghez vitt rituálé, mely a szent hely és idő megteremtésére szolgál, hasonló a művész „rituáléjához”. Kiváltképp, ha egy hívő művészről van szó. Szükséges számára, hogy szertartások láncolatán keresztül szent teret alkosson. Muszáj ezt cselekednie. A vallásos ember számára, Eliade szerint, minden „világ”: „szent világ”.²⁷ Az apáca is, aki megfesti ismeretlen eredetű látomásait, szükségszerűen, ha nem is teljes tudatossággal, idézi fel az „istenek művét”, sőt Hildegard az egyik látomáskönyvét *Isteni művek könyvének* is nevezi el.

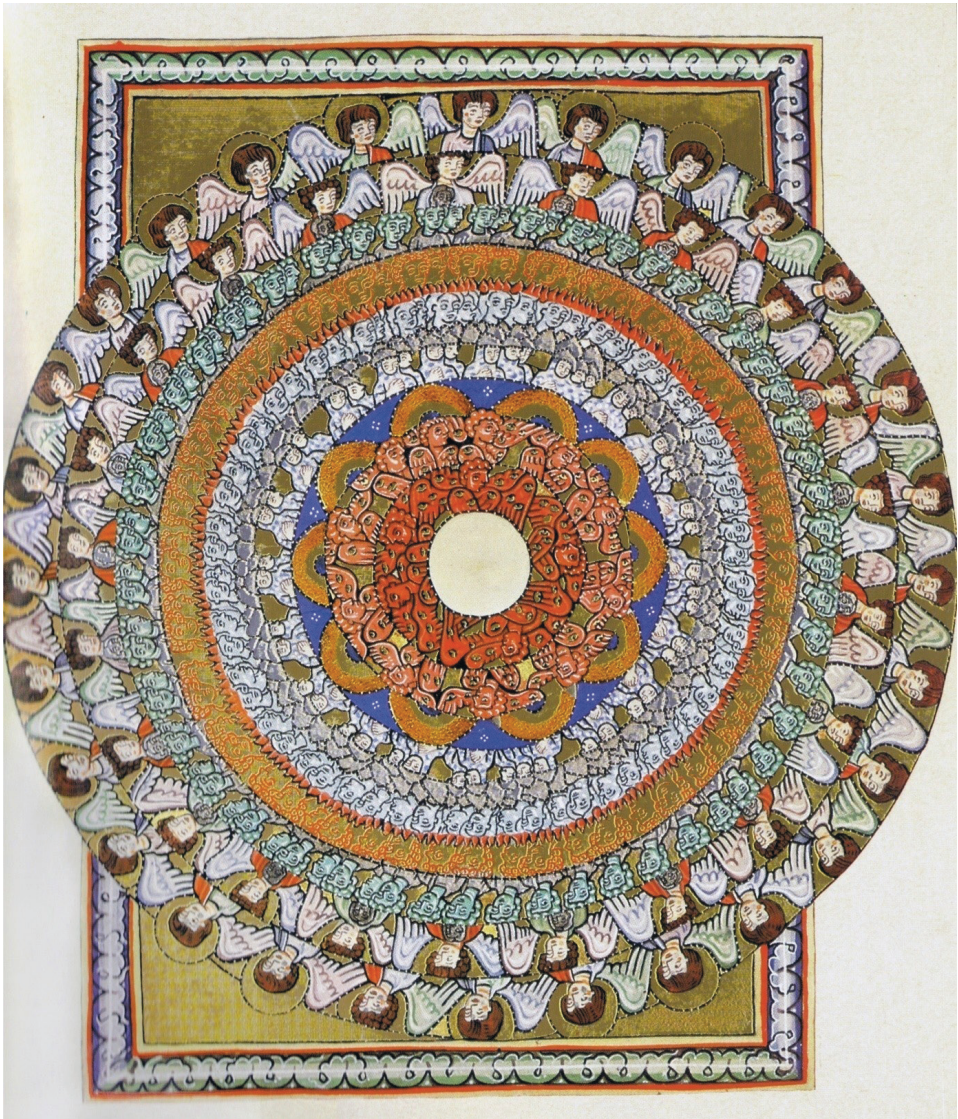
A hit és művészet nem úgy szervezte életét, ahogy más, az ő korában alkotó vallásos emberét. Nem követett ikonográfiai előírásokat, még ha előzetes képi tartalmak befolyásolták is vízióit. Nem megrendelésre festett keresztény képeket, és nem is „tudatosan”. Tehát nem másolt szentképeket, és kortársaihoz képest más indította az alkotásra. Nem az egyházi hagyomány, hanem isteni sugallat, vagy ha úgy tetszik, belső kényszer hajtotta. Ez valójában azt jelenti, hogy az egyén egyedi stílusa, lenyomata Hildegardnál erőteljesebben adódott hozzá a műalkotásokhoz, mint azt más középkori alkotók művészetében láthatjuk. Ezért olyan kivételesek Bingeni Hildegard alkotásai a keresztény európai művészet ezen szakaszában.

4.3. A látomások elemzése

Az alábbiakban Hildegard néhány olyan képét elemzem, amelyekben ez a sajátos szakrális-művészi attitűd különösen expresszív módon fejeződik ki.

²⁷ Eliade, Mircea: A szent és a profán, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2009, 23.

4.3.1. Angyalok kara



Az első képen az „Angyalok kara” látható. Bár egy nyugat-európai ábrázolásról van szó, egyértelműen a Távol-Kelet képi formáit, a mandalákat idézi a festmény. Az angyali világ hierarchiáját látjuk. A körben kifejeződik a teremtés ősaktusa, egyben a ciklikus idő végtelensége is. A kép origója üres, amit a fehér szín jelez. Ebben is érdekes párhuzamot mutat a buddhista szerzetesek meditációs gyakorlataival. Csendes elmélyedésüket egy fekete vagy fehér pont maguk elé képzelése segíti a meditációban: a „szilárd pont”. A pont

a legteljesebb üresség és a legüresebb teljesség. Az Angyalok kara egy másik dimenzióba kalauzol minket, a lélek ősállapotába, az időtlenségbe.²⁸ Vizuálisan túlmutat a keresztény időfelfogáson, hiszen egy idő előtti valóságot jelenít meg, ahol a teremtett világ előtt nem létezett idő. „A szent idő paradox módon körkörös, visszafordítható, újból elnyerhető időnek mutatkozik, egyfajta mitikus, örök jelennek, amelyben az ember a rítusok közvetítésével időről időre újból részt vehet.”²⁹ Ugyan az idézet arra vonatkozik, hogy a rítusok, jeles szokások megváltoztatják az időtapasztalatot, ám a kép befogadása (jelen esetben a szent képé) önmagában is rítusnak tekinthető. Hildegardnál a kép maga lesz a rítus.

Hasonló, performativitást teremtő aktus valósul meg az ikonoknál. A szembenéző arc, a szem túlmutat önmagán, és egy érzékeken túli valóságot jelenít meg. Az ikon „képmás” volta tehát abban is kiteljesedik, hogy mivel szemlélése rítus, ezáltal minősített időtapasztalást eredményez, megidéri a teremtő vagy akár megváltó isteni erőt. Minden szent helyen megismételhető a teremtés pillanata. Hans-Georg Gadamer-nél is olvashatunk erről, aki a művészetet eleve szertartásként gondolja el. „Az ünneplés művészet. A régebbi korok és a primitívebb kultúrák ebben magasan felettünk állnak.”³⁰ „A műalkotás ennyiben tényleg az élő szervezethez hasonlít: önmagában strukturált egység. Ez viszont azt jelenti, hogy saját idője is van.”³¹ „Nem kívánom elismételni, hogy az idő és a művészet saját idője hogyan viszonyul az ünnep saját idejéhez, hanem arra a pontra szeretném irányítani a figyelmet, hogy az ünnep az, ami mindenkit egyesít.”³²

Dionüsziosz Aeropagita 9 angyali dimenziót különböztet meg *A mennyei hierarchiákról* című művében. A hierarchia élén állnak a trónusok, kerubok és szeráfok. Őket követik a hatalmasságok, uralmak és erők, majd a fejedelemségek, arkangyalok és az angyalok.³³ Az írás egészen összecseng Hildegard angyali látomásával, egyedül a felosztás különbözik. Míg a VI. századi Dionüsziosz három hármas csoportot különböztet meg, addig Hildegard csoportjai a következőképpen rendeződnek: Az első két szféra a szeráfokból és kerubokból áll. Ezeket követi öt középső angyali kar, a trónusok, uralmak, fejedelemségek, erők, erények, majd két további kar, az angyalok és arkangyalok zárják a sort. Ebből látszik, hogy Hildegard ugyanúgy kilenc szféráról beszél, talán még az sem kizárt, hogy olvasott Pseudo-Dionüsziosztól. (Attól a Pseudo-Dionüsziosztól, akit egyébként a gótika híres atyja, Suger apát inspirációforrásának tartanak a fényfilozófiája kialakulásánál.)

²⁸ Füst Milán: Látomás és indulat a művészetben: https://konyvtar.dia.hu/xhtml/fust_milan/Fust_Milan-Latomas_es_indulat_a_muveszetben.xhtml

²⁹ Eliade 2009, 61.

³⁰ Gadamer, Hans-Georg: A szép aktualitása, T-Twins, Budapest, 1994, 63.

³¹ Uo. 67.

³² Uo. 76.

³³ Cseke Ákos: A középkor és az esztétika, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2017. https://mersz.hu/dokumentum/m117akeae_1/

Aquinói Tamás, az angyali doktor is ír az angyalokról a következő évszázadban, *Summa Theologica* című művében éppen Pszeudo-Dionüszioszra hivatkozik.³⁴

A középkori ember pankalisztikus világképe is, amely az egyetemes szépséget, az egész univerzum szépségét és egységét állítja, mely minden létezőt magában foglal, felfedezni vélhető Hildegard kompozícióján.³⁵

4.3.2. A zafirkék ember



³⁴ Aquinói Szent Tamás: A *Summa Theologiae* kérdései a jogról, Szent István Társulat, Budapest, 2011, 63. <https://mek.oszk.hu/14700/14746/14746.pdf>

³⁵ Eco, Umberto: *On ugliness*, New York, Rizzoli, 2007, 44. <https://archive.org/details/onugliness0000unse/mode/1up>

A második kép *A zafírkék ember* címet viseli. A kék és az arany, illetve a sárga színek dominálnak. A kép központjában áldó kéztartású női figurát látunk. A kék szín alapvető szakrális tartalmat közvetít, a víztől mint életető forrástól kezdve az emlékezésen át az emberi érzelmekig, mindemellett Mária állandó színe az ikonografikus hagyományban. A kép másik címe *Hármas egység*, mely alapján ez a mű felfogható Szentháromság-ábrázolásként is, avagy a test-lélek-szellem hármasságát megjelenítő reprezentációnak. Eszerint női testet öltött isteni minőségről is beszélhetünk. Többféle értelmezés lehetséges. A mindenséget körülölelő világosság, azaz a legvilágosabb burok az Atya; a sárga színt Krisztushoz társítják; s így a zafírkék ember a Szentlélek ábrázolása kell hogy legyen. Mintha egy fordított ábrázolási megoldást látnánk: az Atya és Fiú ábrázolása nem jut el olyan egyértelmű formai kifejeződésig, mint azt általában látni szoktuk, ugyanakkor a megfoghatatlan Szentlélek figuratív megjelenítést kap. Adekvát-nak tűnik, hogy a kék alakot Krisztusként értelmezzük, ez esetben az Atya-Szentlélek lesznek a sárga képrétegek, ám ennek ellentmond, hogy a figura igen nőies, s a kék szín, valóban, szinte mindig női minőséget jelöl.

Isten a fény – vajon mit jelent ez? A Hildegard után néhány évtizeddel született francia apát, Suger világképe, a gótikus fényfilozófia is ezen a gondolaton alapszik. Suger apát fényfilozófiája inspirációforrásának a korábban említett Pszeudo-Dionüszioszt, illetve Párizsi Szent Dénest tartják, ám ez vita tárgya azóta is. A gótikus katedrális jellegzetességei s azok elméleti háttere – Suger apátnak a fényről, a kozmikus hierarchiáról, a különböző szférákról vallott gondolatai, az a tézis, mely szerint mindennek megvan a maga kijelölt helye, ugyanakkor minden Egy – Hildegard több festményén átsejlik. Ezen elméleti háttér felől tűnik leginkább megközelíthetőnek a fényben fürdő zafírkék ember alakja s a benne kifejeződő eszmeiség, éppen ezért szükséges röviden értekezni róla.

A bencés Suger elhivatottsága nem vonta maga után azt, hogy teljesen elutasítsa a világot. Úgy vélte, hogy a földi hierarchia legtetején álló apátságnak Isten minél nagyobb dicsőségét kell sugározni. „Azok, akik bírálják minket emiatt, azt szokták ellene vetni, hogy ehhez az ünnepléshez elegendő a Szentlélek, a tiszta szellem, a hívő szándék, és természetesen mi is azt valljuk, hogy valóban ezek a legfontosabbak. Ugyanakkor azonban azt tartjuk, hogy a szent edényeket kívülről is díszítésekkel kell ellátni, és a szent áldozat bemutatásakor minden másnál fontosabb a belső tisztaság és a külső nemesség.” „Bárki vagy is, ha le akarod róni tiszteletedet e kapuk előtt, ne az aranyat, ne a drágaságot csodáld, hanem a munkát és művészetet. A nemes munka nemesen csillog: hogy megvilágítsa a lelkeket, s az igazi fények által vezesse el őket az igazi fényességhez, melynek Krisztus az igazi kapuja.”³⁶

³⁶ Duby, Georges: *Katedrálisok kora, Művészet és társadalom 980–1420*, Egyetemi Könyvtár, Corvina, Budapest, 1995, 89.

Georges Duby így foglalja össze Aeropagita állításait a mennyei hierarchiát illetően: „Isten – maga a fény. Ebből az eredeti, teremtés nélkül létező és teremtő fényből minden egyes teremtés részesül: az isteni megvilágosodást képességeinek megfelelően kapja és adja tovább, vagyis aszerint, milyen helyet foglal el a lények sorában, ama szintnek megfelelően, ahogyan Isten elgondolása őt a hierarchiában elhelyezte. A világ-egyetem, amely sugárzásból jött létre, voltaképpen fényáradat, amely zuhatag módjára özönlik, a Legelső Lényből kisugárzó fény pedig minden egyes teremtményt a maga megváltoztathatatlan helyére állít. De egyesíti is valamennyiüket. Szeretetével fogja át az egész világot, rendet és összetartó erőt hozva létre benne, s mivel minden tárgy többé-kevésbé visszatükrözi a fényt, ez a sugárzás – visszatükröződések folyamatos láncolatán keresztül – az árnyék mélységeiből ellentétes irányú mozgást vált ki: a sugárzás központja felé történő visszaverődést. Az abszolút fény-Isten többé-kevésbé minden teremtményben benne rejlik, aszerint, hogy mennyi ellenállást tanúsít fényességével szemben; de a maga mértéke szerint minden teremtmény szabadon fel is tárja a benne lévő fényrészecskét az előtt, aki szeretettel kívánja figyelni.”³⁷

Mindemögött az újplatonikusok filozófiáját fedezhetjük fel, mindenekelőtt Plótinosz, a kereszténységre is nagy hatást gyakorló filozófus gondolatait, mely szerint Istent egységként fogható fel, s mint Egy azonosítható a világossággal, melyből fény sugárzik.³⁸ Ugyanakkor Hildegard számos képi üzenetébe éppen az újplatonikus filozófiai hagyomány jelenlétén keresztül az alexandriai hermetikus hagyomány és a manicheizmus lényegi eszméi is bevonódnak. A „bebörtönzött fény”, melynek az a sorsa, hogy felszabadítsa önmagát, ellenségeit, és így egyesüljön egy Egészben, mind a neoplatonikus örökségben, mind más fényvallások örökségében jelenlévő tanítás, ami Suger gótikus filozófiájával együttvéve feltűnő párhuzamot mutat Hildegard önálló, saját festményein vizuálisan átszűrődő filozófiájával.³⁹ Hosszabban azonban nem vizsgáljuk Hildegard festett látomásképeit az utóbbi bölcseletek tükrében, hiszen a dolgozatnak ezek nem fő szempontjai.

³⁷ Duby 1995, 85.

³⁸ Lásd ehhez Plótinosz: Az Egyről, a szellemről és a lélekről, Horváth Judit, Perczel István fordítása, Európa, Bp., 1986.

³⁹ Eliade, Mircea: Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok, Összehasonlító vallástörténeti tanulmányok, Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 135–140.

4.3.3. Az Isteni szeretet, Világkerekek



A Liber divinorum operum első képe, Az Isteni szeretet teofániája /A szeretet és az őslétező

A következő, harmadik kép az *Isteni szeretet teofániája*. Egy sokszárnyú, vörös angyal tárul a szemünk elé, kezében a Baránnnyal, fejből pedig Isten arca nő ki. Két felső szárnyán még egy vörös arc és egy sas feje jelenik meg. A figura egy szörnyetegen tapos, melynek kígyó hajol a füléhez. Fejükön glória látszik.

Miként értelmezhetjük ezt a különös kompozíciót? Vajon minek a tudását akarja közvetíteni számunkra? Ha a platóni és a plótinosi filozófiából indulunk ki, mely, láthattuk, kapcsolatba hozható Hildegard különös gondolatrendszerével, akkor azt mondhatjuk: Mi, emberek, az életünk során elfelejtjük a tudást, ezért újra kell tanulnunk, mintegy vissza kell emlékeznünk rá. A felejtés a sötét alagút. De Hildegard vizuális művészete mintha arról tanúskodna, hogy a belső képteremtő képesség megmarad az emberben, mely révén a racionális ismereteinket meghaladó tudás kifejezhetővé és értelmezhetővé válik.

A kép tűzvörös angyala itt szintén leginkább a Szentlélekkel azonosítható, ám ezen a festményen ő a Szeretet manifesztációja. Ő a központi figura, aki kezei közt tartja Isten Barányát, s homlokából az Atyaisten emelkedik ki. Az íratlan keresztény esztétika szerint nemsokára a szeretet válik a művészet fő témájává.⁴⁰ Az *Isteni szeretet teofániája*, bár jóval korábbi időszakban keletkezett, mint amire a kijelentés utal, mégis hasonló gondolatot üzen. A Szeretet, mely magában foglalja az Atyát és Fiút, minden sötétség felett győzedelmeskedik, és végezetül minden ennek értelmében létezik.



Bal oldalon Hildegard: *A kozmikus körök és az emberi létező* / *Az Ember Isten kebelén*
 Jobb oldalon buddhista thangka (selyemre készült kép) az indiai Likir/Liker Gompas kolostorból

⁴⁰ Pilinszky János: Tűnődés az „evangéliumi esztétikáról”: <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/PILINSZKY/pilinszky00373/pilinszky00491/pilinszky00491.html>

A következő kép mintegy folytatása az előzőnek. „*A kozmikus körök és az emberi létező*” című festmény már nem egészen Szentháromság-ábrázolás, sokkal inkább a születés előtti, az emberi testet öltés előtti pillanat megörökítése. A vörös figura, aki a Szeretet alakja, körbeöleli a világot. Az Atya ezen a képen is felismerhető. Az ember közepén kitarja kezeit a világra. Mögötte arany napkorong tűnik elő, melyet hullámszóvonal övez. Körülötte tizenkét állat látszik, melyek bár nem azonosíthatók egyesével, de megfeleltethetők a zodiákus tizenkét jegyének, ami a teljesség száma is egyben. Az arany vonalak, jobban szemügyre véve, csillagokból áradnak ki, és a fényszögek jelzésére hasonlítanak. A hullámszóvonal pedig az anyaméhre enged asszociálni. Ez megerősíti, hogy itt egy születési képletről van szó: a csillagtengerből megszületik az első ember.

Mivel Hildegard látomások alapján festett, ezért ezek az összefüggések, ha nem is véletlenül, de tudattalan módon jöhettek létre. A tudattalanra hagyatkozó alkotási mód itt nem azt jelenti, amit majd a 20. századi absztrakt expresszionistáknál, a tudatkontroll nélküli spontaneitás mestereinél jelent, hogy teljesen uralhatatlanul áradnak a képek, a racionálisan nem felügyelt mozdulatok, hiszen minden figuratív formába rendeződik, azaz van valamiféle tudatosság, amely a látomásokat felismerhető és olvasható alakzatokba és képi narratívákba rendezi. Ezért is tudjuk viszonylag egyértelmű olvasatokba rendezni őket, ha azt nem is állítjuk, hogy ne lenne lehetséges többféle értelmezés. A művészetben természetesen mindig „érzékileg szerveződött értelemről” beszélhetünk, melynek nincs fogalmi megfelelője, ezért is lehetséges a párhuzamos, szubjektív olvasatok létrejötte.⁴¹

Hildegard több képén is folytatódnak a kozmikus körök. Hol a vörös figura, hol a központi ember tűnik el, illetve felváltja őket maga az emberiség. Az utolsó képen már egy évkör tárul a szemünk elé, rajta a földet megművelő emberrel.

Nem lehet nem észrevenni, hogy ezen festmények meglehetősen hasonlítanak a tibeti, indiai buddhista művészet létkereket ábrázoló képeire. A thangkákon ugyan Mara, az idő, halál és illúzió démona tartja kezében a szenvedés világát, mégis több ponton mutatnak egyezést e művek Hildegard képeivel. Mara a legtöbb festményen vörös színű, akár Hildegard Szeretet-alakja, és ugyanúgy körbeöleli a világot, amelyben az emberiség él és munkálkodik.

Itt szükségesnek tartom indokolni, miért vettem össze többször Hildegard műveit távol-keleti alkotásokkal. Nem új keletű, hogy bizonyos információk, minőségek/princípiumok egymástól függetlenül, a világ több pontján megjelennek „kiáradnak”. Gondoljunk csak a Magna Materre, az anyaistennőre, akit az ókorban számtalan helyen tiszteltek, és kivétel nélkül mindenhol két oroszlán, vadmacska vagy kígyó kíséretében ábrázolták.

Hildegard így ír ezen képeiről:

⁴¹ Lásd ehhez: Boehm, Gottfried: A képi értelem és az érzékszervek, Poprádi Judit fordítása. In: Bacsó Béla (szerk.): Kép, fenomén, valóság. Kijárat, Budapest, 1997, 242.

„Egy csodálatosan gyönyörű képmást láttam. Emberi alakja volt és arcán akkora szépség és ragyogás, hogy könnyebben tudtam volna a Napba nézni, mint ebbe az arcba. És az alak így szólt hozzám: »Én, a legfelsőbb és legtüzesebb hatalom gyújtottam meg minden életszikrát, és nem bocsátok ki semmit magamból, ami nem eleven. Könnyű szárnyaikkal repülök a föld fölött. Én ragyogok a vizekben. Én égek a Napban, Holdban, a csillagokban. Minden szellővel én elevenítek meg mindent.«

E csodálatos alak keblén látható volt egy lenyűgöző megjelenésű kerék. A kerékből állatok fejei lélegeztek egy emberi alakra, és a csillagok sugaraikat mind az állatfejekre, mind az emberalakokra rásugározták. Mert Isten benne van minden teremtményben, nemcsak a kétlábúakban és nemcsak a megkereszteltekben.”⁴²

Ez a csillagok sugarait az állatokba is belevetítő látomás, amely alapján Istennel telítettnek, így közvetlenül Istenhez tartozónak tételezhetünk minden teremtményt, szintén egy saját korát megelőző, progresszív gondolat, amely utat nyit a ma nagyon fontossá vált állatetikák irányába. De Hildegard képein az állat motivikusan többnyire nem jelenik meg, ezért erről a kérdésről nem értekezek.

4.3.4. Az emberiség lelkének ábrázolása, Jézus-ábrázolások



Az arany nőalak, Jézus és *A misztikus test* (a *Scivias*ból)

Hildegard képein az emberiség lelkét allegorikus nőalak fejezi ki. A visszatérő arany nőalak hol az emberi szellemmel vagy lélekkel, hol az anyasággal lesz azonos. A nő az érzelmei révén közelíti meg a világot, vízjellegű, valószínűleg ezért feminin Hildegard szemében az emberiség lelke. De az allegorikus emberalak ábrázolása során a művész

⁴² Szász 2006, 158.

tesz egy megkülönböztetést: szétválasztja a testi és lelki régiókat. A lélekként reprezentált testrészt „*a misztikus test*”, amely a földi testiségen továbblép. Ezt fejezi ki a szín általi megkülönböztetés: a nő felsőteste arany, alsóteste kék. A felső és alsó erők, az ember kettőssége mutatkozik meg az ábrázolásban: lelki és testi mivolta. Az ember egyszerre égi és földi eredetű. Az arany hölgyet Hildegard nem egy képen Jézus társaságában festette meg.

De Krisztus-ábrázolásai sem nevezhetők szokványosnak. „A középkorban leginkább a „fájdalmak férfinát” látták benne. Kivételesnek számított Bingeni Hildegard, aki leginkább dicsőségében láttatta őt, és keresztre feszítését alig ábrázolta, valamint később Avilai Teréz, aki mosolygó, nevető alakjáról számolt be. De összefoglalólag azt mondhatjuk, hogy a felvilágosodás koráig Istenembernek tekintették őt.”⁴³ Ha magyarázatot akarunk adni arra, miért éppen két női gondolkodó volt az (Hildegard és Avilai Teréz), akik a keresztre feszítésre kisebb hangsúlyt helyeztek, akkor azt mondhatjuk: a nő túl tud lépni a szenvedésen, hiszen testi-lelki adottságainál fogva az életet táplálja.

A halott test esztétikájával szemben Hildegard Krisztus-alakjai diadalmasak. Egyetlenegyszer láttatja csak a kereszten. Megjeleníti őt mennyei királyként, emberi tanítóként, az utolsó ítéletkor mandorlában, illetve szárnyakkal, trónon ülve, ahogy a sötétségből kivezeti az emberi lelkeket. Báránként is megjelenítette az egyik elemzett képen. Meglepő, hogy Hildegard Krisztus-értelmezése közelebb áll a bizánci ábrázolásokhoz, ahol a győzedelmes Pantokrátoron van a hangsúly a keresztre feszített helyett.

Az eddigi képelemzésekből láthattuk, hogy Hildegard műveiben a női minőség hangsúlyosan jelenik meg. Mindez összhangban áll egész munkásságával és tevékenységével, amelyben nemcsak a nők nevelése vagy akár a nők szexuális felvilágosítása kerül középpontba, hanem egyáltalán, a nő mibenlétének megválaszolása, identitásának, sajátos képességeinek és értékeinek a felmutatása.



Krisztusok (a *Scivias*ból)

⁴³ Szász Ilma: Az úr ruháját hordja minden, *Vízterítő Kiadó, Fót, 2001, 15.*

5. HILDEGARD MINT AZ ELSŐ FEMINISTÁK EGYIKE

Hildegard világossága volt századának, s nem kevésbé volt fényoszlopa százada nőinek sem. Megdöbben az olvasó, megtudva, mennyi mindent vitt véghez ez az apáca a „sötét” középkorban. A „sötét” középkorban, ahol pár évtizeddel később kijelentik, hogy a nő „megrekedt állat és ember között”... Aquinói Szent Tamás szerint: a nő „véletlen” és tökéletlen lény, „elrontott ember”. „Az asszonyi állat arra rendeltetett öröktől fogva, hogy a férfiú uralkodjék felette, maga feje után nem bírván cselekedni”. „Az asszonynak szüksége van férfire, nemcsak a szaporodás miatt, mint ahogy ez a többi állatnál van, hanem azért is, hogy uralkodjék, mivel a férfi a legtökéletesebb az esze miatt, és a legerősebb erkölcs tekintetében.”⁴⁴

Hildegard egy egészen egyedülálló női közösséget hozott létre. Korábban felmerült a dolgozatban egy bizonyos Tengswich/Tenxwind levele,⁴⁵ aki a springiersbachi és andernachi apácák vezetői szerepét töltötte be, továbbá nevéhez kötődik a 12. század egyik egyházújító mozgalma. Hildegardhoz írt levelében, amely körülbelül a rupertsbergi kolostor felépülésének idejére datálható, erősen rágalmazza Hildegardnak és apácatársainak az életmódját. Kiemeli, hogy tudomása szerint a rupertsbergi kolostor apácái gyakran kieresztett hajjal, földig érő, hosszú ruhában énekelnek, fejükön arany bárányt ábrázoló diadémot és kezükön aranygyűrűket hordanak, dacára a szegénységet hangsúlyozó evangéliumi tanításnak. Pál apostol Timóteushoz írt levelét idézi (1 Tim 2:9): „Kívánom azt is, hogy az asszonyok tisztességes ruhát viseljenek, szemérmesen és szerényen ékesítsék magukat: ne bodorított hajjal, arannyal, gyöngyökkel és drága ruhával, hanem mint istenfélő asszonyokhoz illik, jótettekkel.”

Hildegard nyugodt hangnemű válaszában valamennyire elismeri Pál apostol idézésének igazságtartalmát, és további, asszonyokról szóló ígeréseket idéz. A női életet a virág kinyílásához és hervadásához hasonlítja, azonban ezt követően határozottan kijelenti: ezek az állítások a szüzekre, amilyenek apácatársai és ő, nem vonatkoznak. A fehér ruha hordása a Krisztussal való eljegyzést szimbolizálja. A bárányt mint jelképet hordással kapcsolatban pedig a Jelenésekre utal. Bingeni Hildegard frappáns válasza egyértelműen a nőiségért erősen kiálló jellemről, független gondolkodói attitűdről tesz tanúbizonyságot, aki nem a férfi alá rendelt létezőként határozza meg a nőt, hanem mint a Krisztussal közvetlen kapcsolatban álló, így Istenhez közvetlenül hozzátartozó emberi lényt. Pál apostolnál olvashatjuk: „Szeretném azonban, ha megértenétek, hogy a férfi feje Krisztus, az asszony feje a férfi, Krisztus feje pedig az Isten. [...] Nem a férfi

⁴⁴ Kéri Katalin: Érdekességek a nők történetéből, 6. <https://docplayer.hu/3518233-Erdekesssegek-a-nok-tortenetebol.html>

⁴⁵ The Letters of Hildegard of Bingen, Volume I, Translated by Joseph L. Baird and Radd K. Ehrman, Oxford University Press, New York, 1998, 52. levél, 127–128. <https://archive.org/details/lettersofhildeg-a0000hild/page/n11/mode/2up>

lett ugyanis az asszonyból, hanem az asszony a férfiből. S nem a férfit teremtette Isten az asszonyért, hanem az asszonyt a férfiéért. Ezért viselje az asszony annak a jelét, hogy hatalom alatt áll, az angyalokra való tekintettel.” (1 Kor. 11, 3–10) Hildegard mintha ezzel szállna szembe, amikor a nőt Krisztus jegyeseként tételezi, s az apácáktól nem követeli meg a kendő viselését, hanem kieresztett hosszú hajukon diadémot viselnek.

Tengswich arról is ír, nem szép, hogy a kolostorba való bekerüléskor a nemesek elsőbbséget élveznek. Hildegard erről úgy nyilatkozik, azt tartja igazságosnak, hogy azon családok, akik támogatták a kolostor felépítését, kapjanak elsőbbséget. Mint korábban elhangzott, Hildegardnak sikerült alapítania később Bingenben egy olyan kolostort, ahová rangtól függetlenül „kerülhettek be” az apácák.

Figyelmet érdemel az a tény is, hogy Hildegard az emberiség lelkét koronát viselő nőalakként jeleníti meg képein. Az aranyszínű hölgy, aki az emberi lélek megtestesítője, számos látomásképp fontos figurája. Mindemellett *A zafirkék ember* című képén ábrázolt Szentháromságból is kitűnik, hogy a Szentlélek kék fényben tündöklő nőként lép a befogadó elé.

Mit jelent ez? Azzal, hogy Hildegard a Szentlelket, az isteni lélekdarabot minden emberben, aki a keresztény felfogás szerint az emberi lények lelkiismereteként létezik, nőként jeleníti meg, nem szokványos állítást tesz. Hildegard ezzel a gesztussal a nőknek különleges utat jelöl ki, mintha saját megérzéseire való fogékonysága révén a nő a Szentlélek aspektusává válna. Úgy is értelmezhetjük, hogy a megfoghatatlanhoz, az istenihez való kötődés, mely a Szentlélek által történik, a női princípiumokon keresztül jobban lehetséges. A béke, az egyensúly fenntartása, az intuíció és megérzések a Szentlelket női minőséggé változtatják. „Az ember felülmúlja a halál elgondolhatatlanságát, azáltal, hogy annak helyét – a halál és a gondolat helyett – az anyai szeretettel tölti be. [...] Nincs annál »természetesebb«, mint hogy ennek az átszűrt, szeretetnek hívott szorongásnak a helyén anyai reprezentáció jön létre.”⁴⁶

Hildegard feminizmusának két fő irányát láthatjuk a fentiek alapján. Egyrészt progresszív, hogy a hitéletben egyenrangúnak tekinti a férfit és a nőt. Egyenjogúságot hirdet a Krisztus-követésben, tehát ez inkább vallási nézőpontból feminista törekvés, ebben ezért más, mint a 20–21. század feminizmusa.

Másrészről az már egészen feminista gesztus, hogy nő létére a 12. században egyéni művészi nyelvezet megalkotására törekedett, amellyel kifejezheti saját érzéseit és egyéni Isten-kapcsolatát.

⁴⁶ Kristeva, Julia: A szeretet eretnetikája, ford. Gyimesi Tímea, Helikon 1994/3–4. sz., 491–509., itt 502.

6. BEFEJEZÉS

Hildegard képei, bár nyoma sincs a perspektívának, tartalmukban mégis egyedülállóak a maguk korában, és látványosan előremutatóak az emberfelfogást illetően is. Bár Hildegard úgy nyilatkozik magáról, mint „nyomorult nőszemély, por a porból, hamu a hamuból”,⁴⁷ alkotásai nem erről tanúskodnak. Írásaiban Hildegard önmagát nőként kevésbé magasztalja fel, de cselekedetei mögött nem a porszemmel való azonosulás húzódik meg. Az imént említett válaszlevél is jó példája a saját női közösségéért való kiállásának. Emellett elég ránézni második látomáskönyvének képeire, s megállapítható a tény, hogy mindegyik kis képre ráfestette önmagát. Bár nem új felfedezés, hogy a kódexfestő valamiképpen önmagára is utal, az, hogy Hildegard önarcképeket festett önmagáról, ebben a korban bátor humanista gesztusként fogható fel. A mikrokozmosz-festmény pedig kétségtelenül Leonardo Vitruviusi emberét idézi fel bennünk. Bár előbbi nem az arányok megjelenítésére szolgált, az ember mégis mint opus magnum áll előttünk. Nem por a porból, hanem a világ közepeként.

Megállapíthatjuk, hogy Bingeni Hildegard számos tudományágban alkotott történetileg jelentőset vagy maradandót, előrevetítve ezzel a humanista tudós, a polihisztor típusát. Emellett apácaként önálló női közösségének létrehozása és oltalmazása, illetve a nő nem alantas teremtményként való megjelenítése sem általános, de még csak nem is elfogadott attitűd e korban. Mindezek okán a történelem egyik első ismert feminisztájaként gondolhatunk rá. S mindezek okán jelen korunkban, amikor az emancipáció kérdései oly fontosak, kitüntetett figyelmet érdemel.



⁴⁷ <https://tereless.hu/keletkultinfo/lexikon/bingen.html>



Hildegard önarcképei

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aquinói Szent Tamás: A létezőről és a lényegről, ford. Klima Gyula, Helikon, Budapest, 1990.
- Aquinói Szent Tamás: A Summa Theologiae kérdései a jogról, ford. Tudós-Takács János, Szent István Társulat, Budapest, 2011.
- Bacsó Béla (szerk.): Kép, fenomen, valóság. Kijárat, Budapest, 1997.
- Bingeni Hildegárd élete, ahogyan Gottfried és Theoderich szerzetes a XII. században lejegyezte, latinból ford. és jegyzetekkel ell. Adelgundis Führkötter, ford. Kovács Krisztina, a képeket vál. és a függeléket összeáll. Szász Ilma, Ursus Libris, Budapest, 2004.
- Cseke Ákos: A középkor és az esztétika, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2017.
- Diós István: A szentek élete, Szent István Társulat, Budapest, 2009.
- Duby, Georges: Katedrálisok kora, Művészet és társadalom 980–1420, Egyetemi Könyvtár, Corvina, Budapest, 1995.
- Eco, Umberto: A középkor esztétikai fogékonysága, Jelenkor, 2002/5. sz., 511–519.
- Eco, Umberto: On ugliness, New York, Rizzoli, 2007.
- Eliade, Mircea: A szent és a profán, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- Eliade, Mircea: Okkultizmus, boszorkányság és kulturális divatok, Összehasonlító vallástörténeti tanulmányok, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

- Füst Milán: *Látomás és indulat a művészetben*, Fekete Sas, Budapest, 2006.
- Gadamer, Hans-Georg: *A szép aktualitása*, T-Twins, Budapest, 1994.
- Gecse Gusztáv: *A szerzetesség története*, Seneca Kiadó, Budapest, 1995.
- Gombrich, E. H.: *A művészet története*, ford. G. Beke Margit, Falvai Mihály, Glória Kiadó, Budapest, 2002.
- Hermész Triszmegisztosz bölcsessége, *Corpus Hermeticum, Asclepius, Liber Hermetis*, ford. Hamvas Endre Ádám, Tar Ibolya, Szenzár Kiadó, Budapest, 2020.
- Hermész Triszmegisztosz összegyűjtött tanításai, ford. dr. Hornok Sándor, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, Budapest, 2001.
- Hildegard of Bingen: *Mystical Writings*, Edited by Fiona Bowie and Oliver Davies, Translated by Robert Carver, Crossroad, New York, 1990.
- Hildegard of Bingen: *Scivias*, Translated by Mother Columbia Hart and Jane Bishop, Paulist Press, New York, 1990.
- Hildegard von Bingen: *A természet patikája*, Budapest-Print, Budapest, 2004.
- Hildegard von Bingen: *Három himnusz (Máriához, Az angyalokhoz, A prófétákhoz)*, ford. Mohácsi Árpád, *Átváltozások*, 1998/15. sz., 41–43.
- Hildegard von Bingen: *Okok és gyógymódok (Causae et curae)*, ford., az előszót és a magyarázatokat írta Magyar László András, Kairosz, Budapest, 2004.
- Hildegard von Bingen: *Wisse die Wege, Scivias*, ins Deutsche übertragen und bearbeitet von Maura Böckeler, Otto Müller Verlag, Salzburg, 1954.
- Középkori szexbreviárium, válogatás Constantinus Africanus, a Salernói Ismeretlen és Hildegardis Bingensis műveiből, ford.: Magyar László András, T-Twins, Budapest, 1994.
- Kristeva, Julia: *A szeretet eretnetikája*, ford. Gyimesi Tímea, *Helikon* 1994/3–4. sz., 491–509.
- Panofsky, Erwin: *A jelentés a vizuális művészetekben*, Gondolat, Budapest, 1984.
- Pilinszky János: *Tűnődés az „evangéliumi esztétikáról”*, *Új Ember*, 1961. december 3.
- Plótosz: *Az Egyről, a szellemről és a lélekről*, ford. Horváth Judit, Perczel István, Európa, Budapest, 1986.
- Polgár Anikó: *Hildegardis Bingensis életéről*, Hildegard von Bingen: *Szekvenciák* (fordította: Polgár Anikó), *Palimpszeszt*, 2002. január, 16. sz. https://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/16_szam/03.htm
- Szász Ilma: *A ponttól a mandaláig*, Mandala Art Bt., Budapest, 2006.
- Szász Ilma: *Az élő fény árnyéka*, Kőröspatak Kiadó, Budapest, 1999.
- Szász Ilma: *Az örökéletnek beszéde*, Sindbad Kiadó, Budapest, 1999.
- Szász Ilma: *Az úr ruháját hordja minden*, Vízterítő Kiadó, Fót, 2001.
- The Celestial and Ecclesiastical Hierarchy of Dionysius the Areopagite*, Translated by John Parker, 1894.

The Letters of Hildegard of Bingen, Volume I, Translated by Joseph L. Baird and Radd K. Ehrman, Oxford University Press, New York, 1998.

Internetes források:

<https://archiv.katolikus.hu/szentek/0917-424.html>
<https://archive.org/details/wissediewegesciv0000hild/mode/2up>
<https://archive.org/details/mysticalwritings0000hild/mode/2up>
<https://archive.org/details/scivias0000hild/mode/2up>
https://www.allgemeine-zeitung.de/lokales/alzey/vg-woellstein/siefersheim/bermersheim-ist-stolz-geburtsort-der-bedeutenden-theologin-hildegard-von-bingen-zu-sein_18829653
<https://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/bingen.html>
<https://mek.oszk.hu/14700/14746/14746.pdf>
<https://archive.org/details/celestialandecc01parkgoog/mode/2up>
https://konyvtar.dia.hu/xhtml/fust_milan/Fust_Milan-Latomas_es_indulat_a_muveszetben.xhtml
<https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/PILINSZKY/pilinszky00373/pilinszky00491/pilinszky00491.html>
<https://www.dailyo.in/variety/german-saint-hildegard-sexuality-orgasm-bertrand-russell-depression-middle-ages/story/1/14420.html>
<https://thelanguagecloset.com/2020/07/18/lingua-ignota-the-first-constructed-languages/>

A KÉPEK FORRÁSJEGYZÉKE

A dolgozatban felhasznált képek az alábbi forrásokból származnak (A *Liber Scivias* és *Liber divinorum operum* képei):

Az Angyalok kara; Az Isteni szeretet és az őslétező; A kozmikus körök és az emberi létező; Hildegard önarckép-miniatúrái:

<https://arthistoryproject.com/artists/hildegard-von-bingen/>

A zafírkék ember:

<https://www.artmagazin.hu/articles/archivum/a14e5b0ee269101405ba6f075da3b740>

Buddhista thangka, Ladakh, Likir kolostor:

<https://www.shutterstock.com/hu/image-photo/ladakh-india-sep-12-2017-thanka-782406760>

Az emberiség lelkének ábrázolása, Jézus-ábrázolások:

<https://www.flickr.com/photos/28433765@N07/albums/72157670319981117>